

Ս Ա Ր Դ Ք

(Տես էրես 53)

Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Զ Ի Ն

Ը. Արաքնէ.

Այն դարուց շարքին մէջ որ քան զմեր ժամանակը շատ յառաջ կանխեցին, ժամանակ մ'ալ կար որ մեր առջին կը դնէ մարդկային երեակայութեան ծննդոց ընդարձակ ասպարիզի մը պատմութիւնը:

Պատմութիւն քերթողական դարուց, ուր մարդ կարծես թէ մանկական պարզութեամբ մը կը փայլի, իր դիւրահաւատութեան հակամիտութեամբը. և իր ախորժակին հետեւելով՝ երեակայեալ աստուածներ կը ստեղծէ բարերար և չարարար միանգամայն. և չէ թէ միայն միմեանց նախանձորդք, այլ և դիւրախաբ մարդկութեան, ուստի է երբեք որ և նկուն ալ կ'ըլլան:

Եւ չէ զարմանք: Այն երեակայութիւնը որ ըստ հաճոյից կիրքէ մը աստուած մը կը ստեղծէ, կրնայ նոյն երեակայեալ էակին քմացը համեմատ երանգներ տալ. կրնայ մերթ դից հաւասարեցնել զայն, մերթ ալ մարդկան: Մերթ աստուածային ստորոգելաց արժանի սեպել, մերթ ալ մարդկային թիւրեալ բնութեան ախտակից: Այս ամենայն հնարաւոր է. վասն զի ջերմացեալ դիւրահաւատ երեակայութեան մը ասպարէզը մեծ է:

Այսպիսի երեակայութեան մը ծընունդ է նաև Արաքնէն որուն պատմութեան արձագանգ մը հոս կը նշանակենք, ինչպէս որ նախնիք մեզի աւանդեցին: Տեսնենք այն ոգւոյն դրօսանքը՝ որ յանակնկալ թելի մը վրայէն զայն կախեց:

Կրնանք արդեօք ժխտել որ միշտ վրիպելու ենթակայ ենք: Իբր մարդ միշտ դիւրախաբ ենք և անձնասէրք, և պարծանքը միշտ շրթունքներնուս

ծայրն է: Մեր անձնական յարգը մենք գիտենք. մերձաւորինն ալ գիտենք. բայց մենք քիչ մը աւելի յարգի ենք քան զմեր մերձաւորը. չէ ճշմարիտ:

Արտաքին ցոյցը՝ մեր զգացած անձնական յարգին նշան մըն է. և ասիկայ ապացոյց մը ըլլայ: Ահա հանդիսատեար կան. դերձակ մ'է որ կը գործէ. բայց ինչպէս հպարտութեամբ ասդին ծայրը կը շարժէ. անոր ծայրին վրայ կախուած է բոլոր արուեստին ճարտարութիւնը: Դիտէ կօշկակարը. ոչ երբեք մինակութեան ժամանակ անանկ հպարտ աշխուժով շաղամաթը ձգել կը տեսնես: Անդիէն կովպանը, ինչպէս թէ թագաւորական աթոռ մը նստած, կովը կը կթէ, և դքեզ հայեցուածքի մը իսկ արժանի չսեպեր. և դռնապանը ձևացեալ վարպետութեամբ մը բանալիքը կը շարժէ: Այսպիսի ժամանակ ամենէն ստորին արուեստաւորն ալ իր գործւոյն ծայրը կը դնէ բոլոր իր պարծանքը: Ինչպէս լեզուանին ալ բոլոր խեղքը և իմաստութիւնը լեզուին ծայրը:

Եթէ ջրկիրն իսկ իր դոյլին ճօճմամբը կը պարծի, ո՞րչափ ևս առաւել այն արուեստաւորը որ իր արուեստին մէջ հրաշալիք կը գործէ:

Բայց ափսոս. փոքր ճարտարութեան մը համար փոխանակ մարդ նախախնամութեան ճրիատուր պարզեաց երախտագէտ ըլլալու, կ'ապերախտի՝ անձին գրելով:

Թ

Այսպիսի մոլորական պարծանքի մը ծնունդ է Արաքնէն: Այն որ արդ թեթևոտն բայց դժոխագէմ կը զուրցուի, և իբր փնասակար և կենաց իսկ անարժան՝ կը հալածուի, երբեմն ժամանակ այս մարդկային անդամակոյտ մարմինը ունէր զգեստաւորեալ:

Թէպէտ ծննդեամբ՝ ռամիկ, սակայն իր հրաշալի արուեստովը գիտցեր էր իրեն անուն ու փառք ժառանգել. և իր համբաւոյն ետեւէն ձգել խուռն ընթացողաց բաղմութիւն մը որ իր ճարտար

հիւսուածքները տեսնելու կը վազէին :

Այն փառաց՝ որ հանդիսատեսաց այցելութենէն կը յաճախէին , յայտնի է որ Արաքնէին սիրտը անզգայ ըլլալ չէր կրնար : Արդէն իսկ այն անփորձ հասակին մէջ կը գտնուէր , որ ծերութիւնը՝ տաքզլուխ երիտասարդութիւն կը կոչէ , և իբր ստորոգելիք կու տայ աւոր՝ անխոհմութիւնը , անխորհուրդ մտածութիւնը , անզգոյշ գործունէութիւնը , և անոր նման ուրիշ պատուական կատարելութիւններ :

Այցելուաց բաղմութիւնը երթալով կը յաճախէր . գովեստք ալ մինչև երկինք կը բարձրանային : Եւ այնչափ բարձրացաւ համբաւոյն հռչակը , մինչև յաւերժհարսունք իսկ գործողութիւննին մոռցած , կը փութային ոչ միայն Արաքնէին գործածները տեսնելու , այլ և ճարտարին գործելուն եղանակը :

Հպարտացաւ Արաքնէն , մոլորեցաւ . և երբ հանդիսատեսք միաբերան « Կեցցէ , կը կանչէին , համբաւն Աթենասայ » բաւական փառք չսեպեց իրեն : — « Ո՛վ է այն Աթենաս , կանչեց գոռոզ ձայնիւ . թող փորձի ի՞նչէ , թող պայքարի գայ , և անձս իսկ տուժեմ եթէ նկուն ճանչցուիմ : » —

Անօրէն յանդգնութիւն . անմահ մը փորձի կանչել : Բայց այն ժամանակը կ'ըլլար . վասն զի անմահք իսկ մասնաւոր խմորէ մը շինուած էին , անտնկ որ փոփոխակի դիք մարդկան և մարդիկ դից նախանձորդ կ'ելլէին :

Այս տկարութեան չէր կրնար ենթակայ չըլլալ դիցունհին Աթենաս ալ : Եւ որովհետև շատոնցունէ անոր համբաւոյն դէմ կը մտխար , նոյն ատեն որ Արաքնէն հպարտութեամբ կը խօսէր , պառաւի մը կերպարանքով , կեղծ սպիտակահեր գլխով գաւազանի մը կըռթընած հոն ներկայ էր՝ առանց ինքզինքը ճանչցնելու : Բայց դուցէ անձին քաջութեանը վրայ վստահ չըլլալով բոլորովին , պատշաճ սեպեց խրատով մը վճռանդաւոր հետեանքէ մը ազատելու , խրոխտացողին խօսքը ետ կանչել տալով :

Խոհեմութիւն արդար , որ ամեն վիճակի մարդկան մէջ ալ կը գտնուէր . երբ սպառնալիքով կամ խրատով կը յուսայ տկար զօրաւորը՝ զօրաւոր տըկարը իր դիտմանը խոնարհեցնելով խաւարեցնելու , որ ինքը փայլի առանց խոնարհելու :

— « Աղջիկ անփորձ , կանչեց Աթենաս , միտ դիր պառաւս . մի երեստեսնելով ծերութիւնս արհամարհեր . անմեկին է ծերութեան փորձառու կեանքը : Խրատիս ուշ դիր ու լսող եղիր . ճարտար ոստայնագործութեան համբաւ մարդիկներուն մէջ փնտռէ , ու անդիք տուր դիցունհոյն . և այն հըպարտութեան խօսքերդ ետ կանչելով՝ ներումն խնդրէ իրմէն , որ անշուշտ ներողամիտ կ'ըլլայ և աղաչանքիդ քաղցրութեամբ կը լսէ » :

Այս խոհեմ խօսքերուն փոխարէն Արաքնէն սկսած թելերը թողլով՝ խոժոռ նայուածքով վեր կը ցատքէր . և հաղիւ թէ ձեռունները սանձելով՝ լի ցատմամբ այսպէս պատասխան կու տար ծպտելոյն Աթենասայ :

— « Ո՛վ անմիտ և երկարօրեայ ցուրտ ծերութեամբ խռփած պառաւ , քու խրատներուդ կարօտ չեմ . մի միտքդ դներ որ զիս խորհրդէս փոխես . ես մըտացս վրայ հաստատուն եմ : Ինչո՞ւ Աթենաս պիտոր չգայ . ինչո՞ւ մաքառելէն փախուստ պիտոր տայ : »

Այն հպարտ խօսքերուն չղիմացաւ պառաւակերպն Աթենաս , ու « Կու գայ » կանչելով , թօթվեց վրայէն պառաւու կերպարանքը , զգեցաւ իր յատուկը :

Կեղակարծ կերպարանափոխութիւն . խոնարհեցան յաւերժհարսունք , փութացին անոր արժանի յարգանաց պատիւը մատուցանելու : Մնաց միայն Արաքնէն անվախ . թէպէտ թեթև այլայլութիւն մը երեսը ելլելով շիկնեցաւ , շուտ մը ինքզինքը գտաւ . մէկդի դրաւ այն ականւայ թեթև տագնապը , ու միտքը մրցելու պնդած՝ պատրաստուեցաւ :

Լռեց և Աթենաս խրատ տալէն . ու

երկուքն իսկ մրցական աշխուժութեամբ գործելու ինկան։

Հոն տեսնուեցաւ ճարտարութեան պրանչելք։ Երկուքն ալ նիւթ առին հնաւանդ պատմութիւնը, ուր կը փայլէին դից քաջագործութիւնքն։ Բայց վրիպեցաւ Արաքնէն իր ընտրութեանը մէջ. անանկ դիպուածներ առաւ ներկայացնելու՝ որ դից պարսաւ կը բերէին։

Եթէ այս պարագայն չըլլար, թերեւս ներէր իրեն դիցունին որ անարգ չէր սեպած անոր գործածը։ Բայց չկրցաւ համբերել դից նախատանաց, ու նախանձին տեղիք տալով՝ բզրքտեց յաղթող Արաքնէին բանուածքը, ու ձեռքին կկոցովը իրեք չորս անգամ ճակտին զարկաւ։

Նախատինք մեծ այն հպարտութեամբ վառուած անխոհեմ սրտին. չկրցաւ համբերել վշտին, և աներկիւղ յուսահատութեամբ լարը վիզն անցուց ու կախուեցաւ։

Այն թշուառ տեսարանին առջին Աթենասայ գութը շարժեցաւ։ Առաջ անցաւ մեղմելու կախուածին վիշտը։ « Զմեռնիս, կանչեց, այն անիրաւ. այլ մնացիր կախուած »։

Մօտեցաւ ինքը ու խոտի մը հիւթը վրան թափեց։ Իսկոյն մազերը թօթափեցան, անհետացան ուղուկը և ականջը. պզտիկցաւ գլուխը, փոքրկացաւ մարմինը. գարշապարաց տեղ սրածայր մատուրներ ձեացան նուրբ երկայն բազուկներու վրայ. մնացածը բոլոր փոր ձեացաւ նիւթով մը լի։

Այսպէս Արաքնէն սյուակերպեալ՝ եղաւ Սարգ կատարեալ. իր տկճորակերպ փորէն նիւթը անդադար թելանման դուրս կը քաշէ ոստայն մը հիւսելու համար, որոգայթ աստանդական պանդխտից։

Արդ մնացիր՝ի կախ տեղդ, դժբաղդդ Արաքնէ. մնացիր ընտիր հաւատարիմ՝ թշուառաց։ Եթէ մէկ մը անիրաւ սլաքէ մը վիրաւորած իր դառն բաղդին դէմ բողբոջելով՝ ձայնը վերցնէ, թող

տեսնայ զքեզ. յիշէ պարծանացդ օրերը, տեսնայ արդի թշուառութիւնդ, դառնայ ինքն իր վրայ ու քեզմով մխիթարուի։ Վշտացեալ մը միայն կարող է վշտացելոյ մը ճշմարտապէս մխիթարըլլալ։

Ժ

Բնապատմականն Արաքնէ։

Ինկաւ Արաքնէն իր փառաց ապագայէն. իր մեծահոշակ ճարտարութեանը հետ մերկացաւ մարդավայել կերպարանքը և զգեցաւ այն՝ որ երկիւղ կը բերէ և գարշաճ անփոյթ աչաց։

Հալածեալ ՚ի մարդկանէ, գլխապարտ, մնասապարտ, պքսորուեցաւ այն էակաց հետ՝ որոնց մտածութիւնն անգամ մարդ տանիլ չկրնար։ Վասն զի ո՞վ է որ կարծի մը ներկայութեան ձայնին թեթեւ սարսուռ մը չզգայ։ Եւ ոստայնանկն Արաքնէն կարճաց ազգակից դասուեցաւ։

Տրուեցաւ իրեն սիրտ մը՝ սիրտ զգայուն, այլ այլակերպ անկէ որ մարդկապէս ունէր։ Աքսորուեցաւ մարդկային ընկերութենէն, դատապարտեցաւ ինչպէս վրիժագործ՝ աստանդական կենաց, ինչպէս անիծեալ՝ մենաւոր թափառելու։

Արդեօք պահեց իրեն այն ընկերական կենաց ախորժակները։ Այս ստոյգ է որ որչափ հալածեալ է միշտ ՚ի մարդկանէ՝ նոյնչափ միշտ անոնց քովը կը թափառի, կարծես թէ անոնց ընկերութիւնը կը փնտռէ. և անանկ մը կը ցուցնէ՝ ինչպէս թէ զանոնք տեսնելով երջանիկ անցելոյն կորստեանը վրայ կը մխիթարի։

Մարդասէր, մարդամօտի, տնասէր, միշտ ուր մարդ կայ՝ հոն կը յաճախէ, հոն կը բազմանայ, և անոր քովը ապրիլ քաղցր է իրեն։ Բայց և կը խիթայ անկէ. կը սիրէ մարդկային տեսութիւնը, կ'ախորժի անոր հետ բնակակից ըլլալ, բայց անոր հպաւոր մերձաւորութենէն կը խորշի։

ժամանակը, թէ դէպքը, թէ ծագումը՝ զինք աճեցուցին. աճումն յազգս, 'ի սեռս և 'ի տեսակս: Բազմացաւ տեսակ տեսակ. փոքրկացաւ, մեծցաւ, սեցաւ, սպիտակացաւ, կերպ կերպ գոյնզգոյն ներկեցաւ: Ո՞րն է կ'ըսես նախատիպը. ո՞րն է կ'ըսես այն նախամայրը ուստի սերեցան բոլոր այս տեսակները:

Բնապատմին է ձայն տալ այս հարցմանը. սակայն և ինքը կը լռէ:

ԺԱ

Այն ընդհանուր կենդանաբանական ցուցակին մէջ, որ մարդ իր յիշողութիւնը օժանդակելու դիտմամբ հնարեր է, շարադասելով հետզհետէ կենդանեաց բազմութիւնը մէկ մէկու ետեւ ըստ նմանութեանց կամ ըստ այլազանութեանց, կայ մասնաւոր տեղ մ'ալ Արաքնէին ցեղին պահուած:

Ի ստոր քան զողնաւորաց խմբաւորութիւնը, որոնց նախատիպ են կաթնտուք, և լրացնող՝ ձկունք, կու գայ ուրիշ խմբաւորութիւն մը Օղակաւորաց անուամբ: Խումբ մը ստորնագոյն էաւ կաց, զուրկ 'ի ներքին ատաղձական կմախքէ՝ որուն վրայ կը յենու վերնագունից մարմնոյն ողջոյն շինուածքը:

Խեղճ վիժածք բնութեան աշխուժին, արտաքին պատեան մը ունին եղջերեայ, բազմաթիւ օղաց շարքէն ձեացած, որ խողովակակերպ իրենց ամենէական գործարանները ամփոփելով կը պաշտպանէ, և ներքին կմախքի մը պակասութիւնը կը լեցնէ:

Թէպէտ զուրկ ոսկրուտ գանկէ մը որ 'ի վերնագոյնս ջղային դրութեան կեդրոնը կը պատասպարէ, ունին իրենց յատուկ ջղային դրութիւն մը որ կ'իջուրէ կը կոչուի, և կը բաղկանայ ջղային կծիկներու շարքէ մը, որ զոյգ զոյգ՝ մարմնոյն երկայնութեանը վրայ ձգած է:

Այս կծիկներէն ջղային լարեր կ'ելլեն, և անոնց ամեն գործարանաց մէջ բաշխուելով կը ցրուի:

Մարմիննին՝ կամ ունի տեղափոխիչ գործարան և կամ զուրկ է:

Շնչառութիւննին կամ օդային է, ու խոչակներով կամ թոքային քսակներով կը գործադրուի. կամ ջրային է, և փողակներով կամ մորթով կը կատարուի:

ԺԲ

Այսպիսի խմբի կենդանեաց է որ ուսումնական կարգաւորութիւնը արժանի դատեր է Արաքնէն դասելու: Իր մէն վեր կան միջտուք և բազմոտունք, իր մէն վար խեցեմորթք, օղակայինք և այլք:

Բայց ընդհանուր մարդկութենէն քաջած հալածանքը կ'երևայ թէ բաւական չէր եղած Արաքնէին. հարկ էր ուրիշ տեսակ հալածանք մ'ալ կրեր մասնաւոր ցեղի մարդիկներէ որ բնապատումը կը կոչուին. այս՝ անուան հալածանքն է:

Տեսան որ անունը ականջին աղէկ կը հնչէ, և մասնաւոր դիտման մ'ալ ծառայելու յարմար է, վերցուցին զայն իրմէն և ըրին անուն մը ընդհանուր, մասնաւոր դասու էականց, որ կը բովանդակէ հինգ կարգ կենդանեաց առաքնեայք ձայնով: Առաջին կարգը կը բռնեն կարճայինք, յետոյ կու գայ Արաքնէն որ ըստ մեզ իր ազգայնոց անունը պիտոր կոչուի Սարդայիկք: Ապա կու գան այլ երեք կարգ:

Այսպէս Արաքնէն թէպէտ ինկաւ խոնարհեցաւ իր բարձրութենէն, թէպէտ չկրցաւ արգիլել որ իր անունն իսկ չկրճատեն, բայց գոնէ կրնայ անձին պարծանք մը սեպել որ իր անունը տուաւ մեծ ազդ մը հաստատելու համար, որուն ինքն իսկ իր տեսակաց բազմութեամբը էականագոյն մասը կը կազմէ. և կը պարծի այն ազգին մէջ իր ճարտար ուստայնակութեամբը և իր արուեստովը՝ որ է խորամանկ աւազակութիւն: Միով բանիւ պատիւ մ'է իրեն այն՝ որ մայր կը ճանչցուի այն էական որ ֆնասակարը և օգտակարը միանգամայն կը պարունակեն:

Արդ սարգայնոց ընդհանուր տեսութիւնն այս է :

Թորաւորք կը կոչուին , ըստ որում նման քսակներ ունին շնչառութեան ուրոշուած : Աչքերնին՝ վեցէն մինչև ութ : Նոստիկնին եղջերեայ շարժուն կեռով մը կը վերջանայ որ միշտ վրանին կը ծալուի , և ծայրին մօտ նուրբ ճեղք մը ունի , ուսկից թոյնը կը վազէ : Որովայննին կակուղ և առանց մասնաւոր բաժանման , սրուն ծայրը չորս ցցուած պտկուէք կան , մաղակերպ ծակծկած , ուսկից մետաքսեայ թելեր կ'ելլեն : Շօշափուկնին ոտնանման , հինգ յօդուածով , առանց սրածայր կեռի . միայն երբեմն ետքի յօդուածին վրայ սրածայր ուռեցք մը կ'ունենան , նշանաւորու սարգայնոց : Չորս զոյգ ոտք , վեց վեց յօդուածով :

Այս՝ ընդհանուր տեսութիւն :

Հ. Յ. Վ. ԻՍԱԿԻՐՏԵՆՅ

Կը շարունակուի :

ՃԱՆԱՊԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՁՈՒԱՐ ՃԻՅԷՐՃԻ ՕՂԼՈՒ ՔԱՀԱՆԱՅԻ

(Տես Ին տարի երես 370)

Ապա զնամք սուրբ յարութեան զըռան աջ կողմն , որ ասացի թէ երեք երեք սիւն կայ երկու կողմն . այս կողմի երեք սեանն մէջ տեղի սիւնն պատառեր է քիլիկի նման մէկ և կէս արշուն կայ . զպատճառն սորա պատմեմք . ումանք կ'ասեն թէ բազում ազգատ մնացեր դուրս և ոչ են առեալ ներս , նորա համար պատառեր է սիւնն այն , և անտի ելեր լոյսն . — ոչ այսպէս . այլ առաջի ժամանակն՝ միւթէվէլլի քով եազընին հրեայ է եղեր . տեսեր որ այնպէս հրաշք կու լինայ՝ նախանձ կ'անէ կ'ասէ թէ զալու տարի բան ինչ խորհիմ , և միւթէվէլլուն միտքն կու գողանայ մինչև հազար զուրուշ կու տայ թէ խթման օրըն մի բանար , սղբայ որ

կայ՝ սուտ են , ասելով . և նայ կու հաւանի նորա խօսացն և կ'առնէ զհազար զուրուշ . և խթման օր ըխտաւորք կու ժողովին 'ի մի տեղ , թէ մրանունք ներս որպէս սովոր է : Այս միւթէվէլլին չի բանար զզուռն , Հայք Ֆռանք և Յունք , վէքիք և թէրճիմանք 'ի մի տեղ կու գան , թէ ընդէր չես բանար , այսպիսաւորի չէ եղեր ընդէր այսպէս կ'անես . և նայ պատասխանեալ թէ այսօր չեմ բանար բայց վաղն կու բանամ . և անիծեալ Հրեայն այն իբր չգիտելով անմոռնչ կանկներ է անդ . և յորժամ եղև օրն հասարակ , դեռես կու վիճեն թէ բաց զզուռն . և ըխտաւորք զմոռն 'ի ձեռին իւրեանց՝ ունելով լաց և հառաչանք անելով , եկն ժամանակ լուսոյն . յանկարծակի որոտմունք իբրև ամպ գոռաց . և ձայնէն ամենեքեան զարհուրէին . և միւթէվէլլին այն խեղճ մոլորեալն և հրեայն ընդ նմա կու հայէին այս կոյս և այն կոյս . և որոտմունքն սաստկանայ քան զչափն աւելի . և իսկոյն սիւնն այն պատառեալ և լուսն անտի ճառագայթեալ , որ ըխտաւորք անտի կու լուսաւորին , և միւթէվէլլին խախը կու լինա հանգերձ Հրէով : Եւ յորժամ այսպէս կու տեսանեն ակններև հանեալ զսուրն և թափին վերան , զհրէայն կտոր կտոր կ'անեն : Այն տարին այսպէս հրաշք է եղեր . յետնորա զուռնն առաջև խոշոր գամեր զարկած 'ի դետնի , թէ այն օրն ով դք կարողութիւն ունի մէկ կամ երկու աղբատ ներս առնէ . վերջն մնացածն թաղաւորին և միւթէվէլլուն գլխուն սատաղաներս ընու , եթէ դք անդգնի կամ պատճառ լինա՝ այն գամերն իւրեան տէիցն մէջն միովի . և յետոյ պայման եգեալ քաղաքացիք , թէ զատաւորք այս երկու դուան արալըխն հրէայ տեսնէք՝ իսկոյն սպանէք զնայ առանց յապաղելոյ . և կայ այս պայման մինչև ցայսօր , որ այն տեղացն հրէայ չի կարնար անցնիլ : Եւ այս է ստոյգ պատճառն , եզբայր , և Գրիստոսի փառք :

Եւ այս պատառած սեանն կից է զանկախաւորուն փառաւոր և գեղեցիկ